

сприятиме активізації музично-естетичного виховання учнів і поширенню музичної освіти в українській національній школі.

Зіновій Стельмащук, Володимир Семчишин

УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Поняття фольклор походить від англійського "folklore" (фольклор), що в буквальному розумінні означає "народна мудрість". Фольклор проявляється і існує в різноманітних формах народної творчості. Оскільки мова йтиме про музичний фольклор, звернімося до цього поняття. "Музичний фольклор" у науковій літературі розглядається як синонім поняття "народна музика". При цьому фольклор трактується як "... вокальна (персважно пісенна, тобто музично-поетична), інструментальна, вокально-інструментальна і музично-танцювальна творчість народу" [1, 887]. Визначення "українська народна музика" вперше дав Ф. Колесса. "Під українською народною музикою розуміємо весь запас вокальних та інструментальних мелодій, який від незапам'ятних часів утримується в усній традиції українського сільського люду" [2, 357].

Витоки українського музичного фольклору проглядаються з XIII – XIV ст. Пісні, танці, різноманітні музичні "дійства", якими супроводжувались практично всі календарні і релігійні свята, з давніх часів ввійшли в побут українського народу й міцно вкоренились. В народі завжди любили інструментальну музику. В пошані були виконавці на кобзі, бандурі, скрипці, сопілці, цимбалах та інших національних інструментах. Традиції цього виконавського мистецтва дбайливо зберігаються і передаються з покоління до покоління. В Україні побутують і дуже популярні такі народні танці як гопак, козачок, коломийка, аркан та ін. У високій пошані було і є в Україні вокальне мистецтво; тут популярні коломийки, любовно-ліричні й історичні пісні, пісні літературного походження, народні романси, думи, календарно-обрядові пісні та інші. Народно-пісенна культура України відрізняється великою різноманітністю і жанровим багатством; тут можна зустріти як одноголосні так і багатоголосні пісенні зразки, що виконуються різноманітними за складом вокальними, вокально-інструментальними ансамблями та хорами.

Першим у дослідженні української народної музики був визначний російський критик і вчений О. Серов. Його робота "Музика південно-руських пісень" стала тією теоретичною базою, на якій розгорнув свою музично-фольклористичну діяльність М. Лисенко. Він першим торкнувся питання про справжнє наукове вивчення української народної музики. Йому належать такі теоретичні праці як "Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая", "Народні музичні інструменти на Україні", "Про народну пісню і про народність у музиці" та ін. Важливим завданням, що ставив перед собою М. Лисенко, вивчаючи український музичний фольклор, було розкриття законів побудови народної мелодики. Досліджуючи думи, ліричні пісні, танцювальні мелодії композитор приходив до висновку, що українські мелодії побудовані в народних діатонічних ладах. Він зробив глибокий аналіз і дав характеристику ритмічній побудові дум, звернув увагу на функції супроводжуючого інструмента під час виконання пісень цього жанру, тісний взаємозв'язок слова й музики в ньому.

М. Лисенко зробив також значний внесок в українську фольклористику, досліджуючи український народний інструментарій. В роботі "Народні музичні інструменти на Україні" [3] композитор дав характеристику таким народним інструментам як кобза, ліра, торбан, цимбали; показав їх значення в народному музичному побуті України. Він зробив всебічний опис інструментів з точки зору їх походження, будови і конструкції, способів гри і строю. Багато місця в роботі відведено репертуару і виконавцям на народних інструментах. Крім цього М. Лисенко здійснив велику роботу по збору і публікації музичного фольклору, гармонізації і обробці народних мелодій. Він завжди підкреслював, що гармонічний супровід повинен відповідати ладовим особливостям народної пісні.

Велике значення в дослідженні українського музичного фольклору має творча діяльність вченого-фольклориста Ф. Колесси. В своїй першій теоретичній роботі з фольклористики "Ритміка українських народних пісень" [4] він досліджує походження і розвиток пісенного мистецтва,

формування його ритмічних особливостей. Вчений узагальнює досягнення філологів і музикантів в розробці ритміки вірша і мелодії пісні і досліджує народну пісню як єдиний “організм”. Він підкреслює, що словесний текст і мелодія – це нерозривні компоненти пісні, вони взаємодоповнюють один одного. Цю думку Ф.Колесса розвиває в роботі “Розвиток ритмічності в українській народній поезії”. Композитор стверджує, що “поезія, піднявшись на висоту мистецтва, вже в глибокій старовині відділилася від музики: ці два мистецтва пішли дорогою самостійного розвитку; але в народних піснях поетичне слово і досі зостається в нерозривному зв’язку з співом-мелодією; так і в українських народних піснях” [5, 44].

Досліджуючи інтонаційну будову народних пісень, Ф.Колесса відмічає, що обрядові мелодії, до яких відносяться колядки, шедрівки, гаївки, веснянки, обжинкові і весільні пісні відрізняються вузьким діапазоном. “Зустрічаємо цілу групу старовинних веснянкових мелодій в межах малої терції... Мелодії гаївок побудовані на кварті або мажорній та мінорній квінті, ... мелодії колядок і шедрівок не виходять за межі сексти...” [2, 359].

Справді, пісні календарно-обрядового циклу, як правило, прості для сприймання, вони яскраво мелодійні, виразні, легко запам’ятовуються школярами різного віку. Тому ці пісні зайняли чільне місце в групі творів дитячого музичного фольклору, так як власне в дитячому і, особливо, сільському музичному середовищі активно побутують колядки, шедрівки, веснянки, гаївки, купальські пісні, пастуші ладканки, котрі поступово, з часом майже повністю перейшли до дітей від дорослих. Календарно-обрядові пісні разом з іншими жанрами дитячого музичного фольклору (закличками, прозивалками, лічилками, іграми) можуть бути добрим стартовим матеріалом в процесі музичного розвитку сільських школярів.

Підтвердження сказаному ми можемо знайти в процесі аналізу творчої і педагогічної діяльності українських фольклористів, етнографів, композиторів (М. Лисенко, К. Стеценко, М. Леонтович та ін.).

Теперішнім часом вчитель музики з успіхом може використовувати такі збірники народно-пісенних мелодій як: “Дитячі пісні та речитативи” [6], де фольклорний матеріал систематизований і згрупований за жанром; “Шкільний співаник” Ф.Колесси [7], де зібрані дитячі календарно-обрядові пісні; “Весняночка” В.Верховинця [8], де подано опис рухів українських народних танців і дитячих народних ігор, підручник-хрестоматію О.Смоляка “Український дитячий музичний фольклор” [9].

Загальновідомо, що музичне мистецтво є одним із факторів художньо-естетичного розвитку особистості. Разом з тим, неоднорідність сьогоденного суспільства ставить в різні умови навчання й виховання школярів міста і села. Аналіз сучасного навчально-виховного процесу в сільській школі свідчить про те, що уроки музики є єдиною доступною формою залучення дітей до цінностей музичної культури. Крім того сільські діти, в порівнянні з міськими, знаходяться в неоднаковому оточуючому середовищі. Зокрема, музичне середовище села суттєво відрізняється від міського: відмінні звичаї, традиції, музично-смакові пристрасті, власне, сам музичний матеріал. Оскільки існує відмінність в умовах життя міста і села, залишаються різні ступені залучення учнів до музичного мистецтва.

Рівень спілкування з мистецтвом сільських дітей у порівнянні з міськими, відрізняється багатьма об’єктивними і суб’єктивними причинами. З них слід виділити:

- недостатня кількість діючих закладів культури;
- відсутність художніх музеїв і виставок;
- відсутність драматичних і лялькових театрів;
- недостатня матеріально-технічна база існуючих закладів культури;
- низький професійний рівень шкільних вчителів музики, керівників музичних гуртків, культурноосвітніх працівників.

Як показують соціологічні дослідження Ю.Фохт-Бабушкіна, сільські школярі не поступаються міським лише за кількістю прочитаних книг і відвідування кіносеансів, у відношенні художньої літератури сільські школярі навіть трохи попереду [10, 91].

Однак, необхідно відзначити і той факт, що в сільській місцевості існують такі канали розповсюдження художньої інформації, котрі слабо розвинуті або майже відсутні в місті і, частково, можуть заповнювати прогалини у формуванні музично-естетичної культури сільських школярів. Маємо на увазі багатство музичного фольклору, який безпосередньо впливає на естетичний розвиток

дітей. Теперішнє село – це єдине джерело, з якого можна почерпнути забуті перлини народної творчості. Тільки тут збереглися, ливидше відроджуються і розвиваються народні звичаї, традиції і обряди. Тому село є тим середовищем, звідки виходять витокі музичного фольклору.

Діти з ним знайомляться, як правило, з раннього дитинства. Вони чують народні пісні від рідних, близьких, учасників художньої самодіяльності, від народних музикантів – носіїв традицій виконання національних музичних зразків. Безпосереднє залучення до музичного фольклору відбувається також шляхом пасивної і активної участі дітей у проведенні різноманітних календарно-обрядових та релігійних свят. Будь-які події, що відбуваються в сімейному колі, чи загалом у селі, не обходяться без їх активної участі. Таким чином, у сільській місцевості діти освоюють музичний фольклор як безпосередньо, так і опосередковано.

З приходом дітей до школи, остання стає ще одним фактором музичного середовища, який впливає на розвиток музично-естетичної культури учнів своїми специфічними методами. Вони полягають в тому, що "...по-перше, школа ставить особистість в умови колективу ровесників приблизно одного рівня знань, культури, духовних запитів, чого не може дати сім'я... По-друге, школа організовує, спрямовує художні впливи, використання художньої інформації, зберігаючи при цьому роль основного джерела знань про мистецтво" [11, 248].

В селах, де відсутні дитячі дошкільні заклади, а клуби і будинки культури ведуть роботу, в основному з дорослим населенням, школа є єдиним культурним центром, де учні можуть спілкуватися з мистецтвом. В цьому аспекті необхідно відзначити і сім'ю, як соціальний фактор, що здійснює певний вплив на розвиток музичної культури школярів, так-як сільська школа – це вогнище культури і для батьків, де вони разом з дітьми проводять своє дозвілля і, таким чином, впливають на формування їх естетичної культури. Сім'я і школа, як фактор музичного середовища, в умовах сільської місцевості здійснюють суттєвий вплив на ставлення дітей до музичного мистецтва, розвивають у них естетичні потреби, художні інтереси і смаки.

Перебування в такому специфічному оточуючому середовищі само по собі впливає на художню самосвідомість дитини, що росте в селі. Однак діяння такого роду можуть бути більш ефективними і плідними, якщо вони свідомо спрямовуються вчителем музики сільської школи – вчителем, який мав би бути основною, центральною фігурою в сільському культурному середовищі.

Таким чином, в умовах проведення музично-виховної роботи в сільській школі музичний фольклор може стати основним дійовим засобом естетичного впливу на духовний світ школярів, на сферу їх емоцій і почуттів, на їх морально-етичний склад. На сьогоднішній день в Україні склались сприятливі умови для збагачення і поповнення арсеналу національного фольклору високохудожніми зразками релігійної музики, а також музики, пов'язаної з стародавніми народними традиціями, святами та обрядами. Народна музична культура повинна в значній мірі визначати зміст музичної освіти і виховання школярів, тобто стати основою знань, умінь та навичок, оволодіння котрими необхідне для їх повноцінного духовного і інтелектуального розвитку.

Аналіз науково-теоретичних джерел, узагальнення досвіду теоретиків і практиків українського музичного фольклору, а також власний досвід педагогічної діяльності привів нас до наступного висновку: існує ряд необхідних умов, які визначають успішність навчальної та музично-виховної роботи з учнями сільської школи, ряд принципів і установок, якими необхідно керуватись сьогодні вчителю-музиканту. В своїй сукупності вони утворюють міцну теоретичну і методологічну базу, серед основних компонентів якої можуть бути такі:

вибір музичного матеріалу для навчальної і виховної роботи (пісні, музика для слухання, п'єси для інструментального музикування) повинен здійснюватись з акцентом на музично-фольклорні зразки, які найбільше близькі за смаками і естетичними запитамі сільським школярам. Фольклор і пов'язана з ним ситема музичних знань, музично-виконавських вмінь та навичок мають визначати основний зміст роботи вчителя, забезпечуючи принцип структурної єдності музичного виховання і освіти на різних рівнях: навчальний матеріал – діяльність вчителя – його художньо-естетична орієнтація;

залучення сільських дітей до пошуку і збору зразків народної музичної творчості (пісень, інструментальних мелодій) через зав'язування прямих і безпосередніх контактів з народними співаками, танцюристами, музикантами. Вчитель при цьому записує на магнітну стрічку мелодії, що

найбільше сподобались дітям, і пропонує для прослуховування на уроці, де робить досконалий розбір твору, звертаючи особливу увагу на художню типологію, особливості музичної виразності, специфіку мелосу, метроритму, ладотонального забарвлення. Таким способом учні прилучаються до основи знань про народно-музичне мистецтво, поглиблюють і розширюють розуміння цього мистецтва;

активне залучення дітей до народних і релігійних свят: Різдва, Нового року, Великодня, Івана Купала, обжинків, де діти вивчають календарно-обрядові пісні, ознайомлюються з давніми народними звичаями та обрядами. Так, наприклад, на Різдвяні свята великою популярністю користується обряд з маскарадними діями ряджених, суть якого – веселість, радість, іпастя.

Дітям молодшого шкільного віку полюбилось театральне видовище під назвою “Коза”, з якою селяни-землероби з давніх-давен поєднували поняття родючості і багатства. Хід гри такий: одного хлопчика, який має акторські здібності, одягають в шубу, вивернувши її навиворіт, на голову закладають маску кози. Діти, переодягнені у стародавнього воїна, лікаря, цигана, старця-міхоношу – поводиря кози, заходять в хату і запитують дозволу колядувати. Якщо господар дає згоду, вони показують виставу. Кожен учасник виконує свою роль, але головна – у кози, яка відповідними рухами, поведінкою імітує текст обрядової пісні. Після закінчення вистави господар дякує колядникам і пригощає їх солодощами, горіхами, яблуками, дарує гроші.

Комплексне вивчення в рамках шкільного уроку музичних та літературних джерел, формування у школярів міцних асоціативних зв'язків між народною музикою, літературою і образотворчим мистецтвом.

Відомо, що народне музичне мистецтво побутує в синкретичних формах, де музична інтонація і слово (або музика і рух в танцях, іграх) зливаються в єдине і нерозривне виразне ціле [5, 44]. Цими обставинами і має обумовлюватись методика діяльності вчителя музики. Так, наприклад, вивчення календарно-обрядових, побутових пісень повинно супроводжуватись не тільки освоєнням мелосу, метроритму, але й поглибленим проникненням у літературний текст, поетичність народної мови. Вміло поєднавши знання з літератури, образотворчого мистецтва, кіномистецтва, історії рідного краю, вчитель музики через співставлення і порівняння, може показати, як народна музика впливає на творчість композиторів, художників, поетів.

Особливо яскраво і емоційно сприймаються дітьми календарно-обрядові пісні з демонструванням і аналізом картин образотворчого мистецтва (М.Пимоненко “Сінокос”, К.Трутовський “Хоровод”, А.Куїнджі “Українська ніч”, І.Труш “Гагілки”, І.Соколов “Гадання на вінках” і багато ін.). Періодичне використання на уроках музики допоміжних матеріалів з інших навчальних дисциплін по лінії міжпредметних зв'язків дає можливість розвивати різносторонні творчі здібності, формувати творчу активність учнів, підвищує загальний емоційний тон музичних занять, розширює творчу діяльність вчителя музики.

Широке залучення до музичних занять як класних, так і позакласних, народних виконавців: бандуристів, скрипалів, цимбалістів, сопілкарів, співаків. Організація при сільських школах постійно діючих гуртків для дітей з метою навчання гри на тих чи інших народних музичних інструментах, де би передавались і освоювались традиції народного інструментального музикування. Таке систематичне та цілеспрямоване “спілкування” дітей з кращими зразками інструментальної музики впливає на їх морально-етичний стан, допомагає протистояти розповсюдженню впливу “поп-арта” в найгірших його різновидностях.

Отже, з перелічених структурних компонентів взаємної діяльності вчителя та учнів сільської школи видно, що специфіка такої роботи особливості її змісту, форми організації навчання, методів роботи і умов, в яких здійснюється музично-виховна робота, багато в чому відрізняється від характерних особливостей діяльності вчителя та учнів міської школи. Сам характер та зміст такої діяльності допоможе відкрити перспективи у вивченні проблеми використання музичного фольклору в художньо-естетичному розвитку учнів сільської школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Музыкальная энциклопедия. – М., 1976. – Т. 3.
2. Колесса Ф.М. Характеристика української народної музики // Музикознавчі праці. – К., 1970.

3. Лисенко М.В. Народні музичні інструменти на Україні. – К., 1955.
4. Колесса Ф.М. Ритміка українських народних пісень // Музикознавчі праці. – К., 1970.
5. Колесса Ф.М. Розвиток ритмічності в українській народній поезії // Музикознавчі праці. – К., 1970.
6. Дитячі пісні та речитативи / Упорядник Г.В.Довженко, К.М.Лугавська. – К., 1991.
7. Колесса Ф.М. Шкільний співаник. – К., 1991.
8. Верховякєць В.М. Весняночка. – К., 1989.
9. Смоляк О.С. Український дитячий музичний фольклор. – Вид. 1. – Тернопіль, 1998.
10. Фохт-Бабушкін Ю.У. Художні інтереси сільського школяра // Естетичне виховання в сільських школах і профтехучилищах. – М., 1976. – С.91.
11. Система эстетического воспитания школьников / Б.Т.Лихачев, Е.В.Квятковский, А.И.Буров и др. – М., 1983.

Олена Отич

ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ СПЕЦКУРСУ «МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ»

Реформування системи освіти в Україні передбачає посилення її культурологічної спрямованості, оновлення змісту на засадах гуманізації, гуманітаризації, цілеспрямованого використання надбань національної культури у навчанні і вихованні підростаючого покоління, а також у професійній підготовці вчителя до цієї діяльності. З метою підвищення ефективності формування готовності студентів до навчально-виховної роботи у загальноосвітній школі у сучасних соціально-педагогічних умовах науковцями розробляються і впроваджуються нові педагогічні технології та методики навчання і виховання, що ґрунтуються на матеріалі багатой скарбниці народної творчості, зокрема пісенного фольклору.

Однак, як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, питання підготовки вчителя загальноосвітньої школи (і конкретно – вчителя початкових класів) до виховної роботи в школі на основі народної музично-поетичної творчості до цього часу не дістали належної розробки. Дана проблема розглядається дослідниками педагогічної науки переважно в аспекті професійної підготовки вчителя-музиканта (Н.Андрієвська, Н.Кравцова, І.Маринін, Н.Соломко) або формування готовності студентів до естетичного виховання дітей засобами певного народно-пісенного жанру, зокрема дитячої пісні (О.А.Федій).

Результати здійснення педагогічної діагностики підготовки вчителів початкових класів до виховної діяльності на пісенно-фольклорному матеріалі також свідчать про фактичну відсутність системи такої роботи та її фольклористичного забезпечення. Певні потенційні можливості для формування готовності студентів до музично-виховної роботи засобами народної музично-поетичної творчості містять навчальні плани і програми зі спеціальностей 03.08.00 «Педагогіка і методика початкового навчання» та 7.010104, 7.020411 «Початкове навчання і музичне виховання». Проте це суттєво не впливає на підвищення загального рівня вузівської підготовки вчителя до означеної діяльності, оскільки дискретність навчально-виховного процесу, вузькопрофільна спрямованість та часова обмеженість ознайомлення студентів із народною усно-поетичною творчістю не забезпечують необхідного зв'язку фольклористичної підготовки з підготовкою до виховної діяльності. Це унеможливило ефективну організацію останньої на пісенно-фольклорних засадах.

Здійснене констатуюче дослідження показало необхідність розробки експериментальної методики підготовки вчителя школи першого ступеня до виховної роботи засобами народнопісенної творчості, яка забезпечить підвищення її якісного рівня.

Одним з основних елементів даної методики є інтегрований спецкурс «Методика виховної роботи в початковій школі на матеріалі українського пісенного фольклору». Він включає питання фольклористики, естетики, музичної й вікової психології, теорії виховання та методики виховної роботи і розрахований на 32 години (16 лекційних, 12 практичних і 4 лабораторних). Лекційні заняття виконують інформативно-пізнавальну функцію і цілеспрямовуються на формування світогляду студентів, вироблення в них мотиваційно-ціннісного ставлення до української національної культури, народнопісенної творчості, усвідомлення естетико-педагогічних функцій народної пісні та розвиток професійного інтересу і спрямованості на виховну роботу на її матеріалі.